

Broedende Kramsvogels in Groningen 'een ogenblik in de wind'

Ernst Oosterveld

Van oudsher is de Kramsvogel in Groningen een onregelmatige en zeldzame broedvogel. In de periode 1979-1995 broedt hij echter jaarlijks (maar nog steeds in zeer klein aantal) in onze provincie, met een concentratie in het Zuidelijk Westerkwartier. Vanaf 1996 lijkt hij teruggeval- len in zijn oude status. Zijn optreden als jaarlijkse broedvogel blijkt niet meer dan een ogenblik in de wind (vrij naar André Brink 1978). De bestandsontwikkeling in Groningen volgt hiermee de landelijke trend.

We kennen de Kramsvogel vooral als wintergast. In grote getale struint de soort 's winters de graslanden in het hele land af op zoek naar voedsel. Een vlucht Kramsvogels is onmiskenbaar door de typische golvende 'lijstervlucht' en het scherpe 'tsjak' dat de vogels veelvuldig laten horen.

Als broedvogel is de Kramsvogel in onze contreien minder bekend. Het ononderbroken broedareaal van de soort strekt zich uit van de Noordkaap in het noorden tot in de Alpen en Roemenië in het zuiden en van oostelijk België en Frankrijk in het westen tot in Centraal Siberië in het oosten (Cramp 1988, Hagemeijer & Blair 1997). De afgelopen eeuw breidde de soort zich in westelijke richting uit en kreeg ook in West-Europa vaste grond onder de voeten. Typerend is dat hij zowel solitair als in kolonies broedt. In kolonies vormt hij dichtheden tot enige tientallen broedparen per kolonie. Als solitair broedt de Kramsvogel tamelijk onopvallend en wordt nog wel eens over het hoofd gezien. In kolonies staat hij bekend om zijn agressieve gedrag jegens predatoren en is het broeden van de soort mede door zijn luidruchtigheid makkelijk vast te stellen.

Voorkomen in Nederland

Nederland ligt aan de westgrens van het broedareaal. Van oudsher is de soort een zeldzame en toevallige broedvogel van ons land (Teixeira 1979). Vanaf 1974 verandert deze status en broedt de Kramsvogel hier jaarlijks. In 1974 krijgt de Kramsvogel vaste grond onder de voeten in Zuid-Limburg en breidt hij het broedareaal in de jaren daarna noordwaarts uit. De kolonisatie van Limburg heeft waarschijnlijk plaatsgevonden vanuit de Ardennen en de Eifel. In deze gebieden hebben zich rond 1968 kerngebieden ontwik- keld van de Centraaleuropese broedpopulatie (Hustings en Ganzevles 1984a). In de begin- jaren negentig vinden we in ons land, naast Zuid- en Midden-Limburg, concentraties in het oostelijk rivierengebied, de Achterhoek en in de noordelijke Friese Wouden (Van Dijk e.a. 1996a,b, ongepubliceerde gege- vens).

De aantallen in Limburg groeien van 20 in 1975 tot 525 in 1984 (Hustings en Ganzevles 1984a, 1984b). Na 1984 is het beeld voor Limburg niet meer compleet. Met de uitbrei-

ding van het Nederlandse broedareaal neemt de landelijke populatie toe van 15-20 in 1975 (Teixeira 1979) tot 700-900 in 1986 (SOVON 1987). Begin jaren negentig treedt een kente- ring in en nemen de landelijke aantallen drastisch af tot rond de 400 broedparen in 1994 (Van Dijk e.a. 1996b). De laatste jaren wordt een verdergaande afname geconsta- teerd (Van Dijk & Hustings 1996). In een deel van Zuid-Limburg bedraagt die afname bijvoorbeeld 75% (mond. med. F. Hustings, SOVON). In de periode van afname veran- dert het verspreidingsgebied niet wezenlijk.

Voorkomen in Groningen

Van het voorkomen in de provincie Gronin- gen zijn slechts incidentele waarnemingen bekend (tabel 1). Ik heb geprobeerd het beeld van heden en verleden compleet te maken door verspreide bronnen te raadple- gen, namelijk Vogels van Groningen (Boeke- ma e.a. 1983), inventarisatierapporten en navraag bij vogelaars die goed bekend zijn met de vogels in hun regio.

Al voor de periode 1850-1860 wordt de Kramsvogel gemeld als broedvogel in de omgeving van de stad Groningen (Boekema e.a. 1983). In 1955 broedden 2 paar in Siddeburen en in 1976 één bij Wagenborgen.

Sinds 1979 komt er meer regelmaat in de waarnemingen en wordt de soort tot en met 1982 jaarlijks als broedvogel in de provincie gemeld. Af en toe vinden we hem twee jaar achtereenvolgend op een zelfde plaats: Oudeschip 1980 en 1981 en Peebos 1981 en 1982. In Peebos (Zuidelijk Westerkwartier ZWK) is zelfs sprake van voorkomen in een kleine kolonie van twee à drie paar. Tussen 1982 en 1989 hebben we alleen een waarneming van een broedpaar bij Holwierde.

Vanaf 1989 beschikken we over een continue reeks van waarnemingen. Ik trof in 1989 een kleine kolonie aan van 3 broedparen in Peebos. De locatie is op een afstand van 500 m van de locatie van de waarnemingen uit 1981

en 1982 (mond. med. H. Hut). Tegen het licht van een landelijke toename suggereert dit dat de vogels ook in de tussenliggende periode in dit gebied aanwezig moeten zijn geweest, maar niet door vogelaars zijn opgemerkt. Tot en met 1994 is de presentie van een kleine kolonie in Peebos jaarlijks vastgesteld. Het aantal paren varieerde van drie in 1989 tot vijf in 1993. Uit twee jaren in deze periode (1990 en 1994) is de aanwezigheid bekend van een andere kleine kolonie (twee paren) op 800 meter afstand in de noordelijke Friese Wouden. Uit dezelfde periode zijn ook incidentele broedgevallen bekend uit andere delen van de provincie zoals één paar bij Noordlaren en twee territoria bij Sellingen (Van Manen 1992).

Het provinciale maximum wordt bereikt in 1993 met een broedpopulatie van vijf paar in Peebos. De verspreiding in de provincie is opvallend versnipperd. De soort blijkt zowel

Tabel 1. Broedende Kramsvogels in Groningen

jaar	aantal broedp.	broedzekerheid	plaats	bron
1850-1860	3 à 4 maal 1	zeker	omg.stad Groningen	Boekema e.a 1983
1955	2	zeker	Siddeburen	Boekema e.a 1983
± 1976	1	zeker	Wagenborgen	J. Glas
1979	1	zeker	Doezum Eesterweg	H. Hut
1980	1	zeker	Oudeschip	Boekema e.a 1983
1981	1	zeker	Oudeschip	Boekema e.a 1983
	1	zeker	Grootegast	Boekema e.a 1983
	2 à 3	zeker	Peebos	H. Hut
1982	2 à 3	zeker	Peebos	H.Hut
1983				
1984				
1985				
± 1986	1	zeker	Holwierde	L.Scholtens
1987				
1988				
1989	3	zeker	Peebos	eigen waarneming
1990	4	zeker	Peebos	F. Helmig
1991	aanwezig	zeker	Peebos	F. Helmig
	1	zeker	Noordlaren	K. van Scharenburg
	2	waarschijnlijk	Sellingen	Van Manen 1992
1992	aanwezig	zeker	Peebos	F. Helmig
1993	5	zeker	Peebos	eigen waarneming
1994	4	zeker	Peebos	eigen waarneming
1995	1	waarschijnlijk	Lauwersmeer	Olthoff 1996
1996	-			
1997	1	zeker	Grootegast	N. Boele

te kunnen broeden in grote open akkerbouwgebieden (Oudeschip, Wagenborgen, Holwierde) als in besloten landschap op de overgang naar open cultuurland (Zuidelijk Westerkwartier en Westerwolde) (figuur 1). De meeste broedgevallen worden in het laatst genoemde landschapstype vastgesteld.

Sinds 1979 lijken we de Kramsvogel dus in de Groningse avifauna bij te kunnen schrijven als jaarlijkse broedvogel. Deze ontwikkeling past in de landelijke trend van uitbreiding en toename sinds 1974.

Vanaf 1995 gaat het echter plotsklaps bergafwaarts met de Kramsvogel in Groningen. In 1995 is alleen nog een territorium vastgesteld in de Lauwersmeer (Olthoff 1996) en in 1997 is een paar met jongen gemeld uit de omgeving van Grootegast (mond.med. N. Boele). Vanaf 1995 blijft de kolonie in Peebos verlaten.

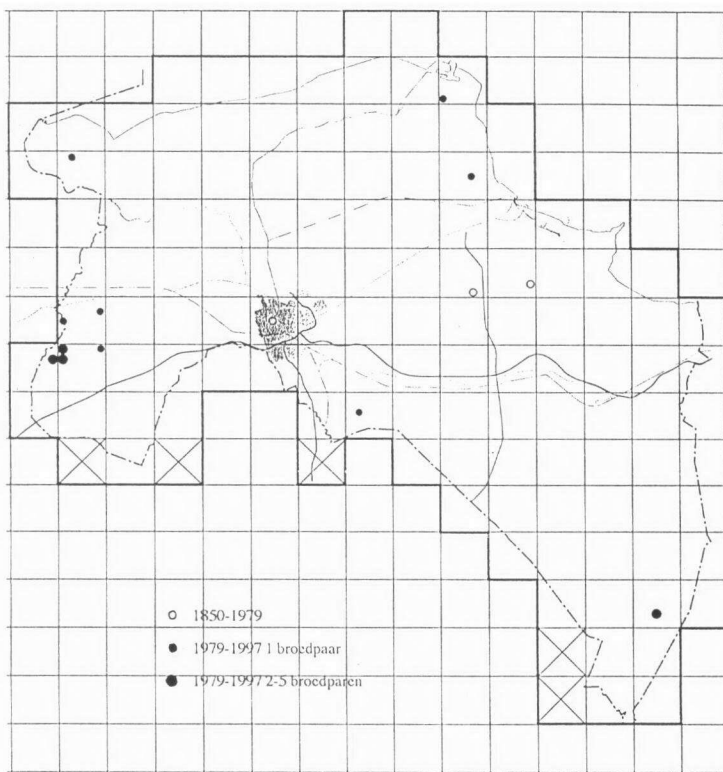
Het aantalsverloop volgt hiermee de landelijke ontwikkeling. De Kramsvogel lijkt weer terug bij af: een onregelmatige broedvogel van onze provincie. Zijn optreden als jaarlijkse broedvogel bleek slechts een ogenblik in de wind.

Enkele broedbiologische gegevens

In het navolgende bespreek ik enige gegevens over de broedperiode, broedplaatskeuze, nestplaatskeuze en koloniegrootte van de Kramsvogels van Peebos en vergelijk die met de literatuur en eigen observaties in de Belgische Ardennen. Tenslotte sta ik stil bij de vraag wat de oorzaak zou kunnen zijn van het plotselinge verlaten van de kolonie in Peebos.

Broedperiode

Over de broedperiode van de Groningse Kramsvogels heb ik slechts incidentele gegevens. De Kramsvogels in Peebos zitten eind

Figuur 1. Verspreiding van broedende Kramsvogels in Groningen van 1850-1997

april druk te broeden. In 1993 en 1994 werden bijvoorbeeld op respectievelijk 29 en 22 april de eieren continu en afwisselend door beide oudervogels bebroed. In 1994 vond ik op 22 mei een kleine kolonie van twee nesten met nog niet vliegvlugge jongen op het ene nest en met net vliegvlugge jongen in de nabijheid van het andere nest. De vliegvlugge jongen werden door de ouders gevoerd. Als we uitgaan van een 'nestjongenfase' van 13 dagen, een broedperiode van 12 dagen en gemiddeld 5 eieren per nest, die dagelijks worden gelegd (Cramp 1988), dan zijn deze twee paren rond 20 april begonnen met de eileg.

Hustings en Gansevles (1984a) constateerden in Limburg een verschil tussen kolonievogels en solitaire vogels in de start van de eileg. De koloniebroeders vertoonden een legpiek rond half april; de solitaire begin mei. De waarnemingen aan de kolonievogels van Peebos passen dus goed in het beeld van de Limburgse koloniebroeders.

Haas (1982) meldt dat ca 25% van de paren een tweede broedsel produceert. Over tweede broedsels in Groningen zijn mij geen gegevens bekend.

Broedplaatskeuze

De Kramsvogel is een broedvogel van overgangen in het landschap: van open naar besloten, van nat naar droog. De soort broedt bijvoorbeeld in open bos en bosranden, groepjes bomen in veengebieden en in de rand van rivierdalen (Cramp 1988). In Zuid-Limburg heeft de soort voorkeur voor hoogstamboomgaarden en populierenaanplant in beekdalen (Hustings en Ganzevles 1984a). De voorkeur voor beide biotopen heeft volgens Hustings en Ganzevles niet te maken met een voorkeur voor bepaalde boomsoorten, maar met de aanwezigheid van wormenrijk grasland.

In de zomer van 1997 heb ik waarnemingen gedaan aan broedende Kramsvogels in de Belgische Ardennen, een kerngebied van de soort. Ik constateerde alarmerende exemplaren in halfopen graslandgebieden met veel meidoornhagen en lokaal hoog opgaande houtsingels, doorsneden door beken. Ik vermoed dat de nesten zich in de singels bevonden.

In Peebos was de kolonie tussen 1989 en 1994 gevestigd in het zeer besloten en kleinschalige houtsingelslandschap op de dekzandrug ('gast') op korte afstand (100-200 m) van het open veenweidegebied van de polder Kale Weg. In de polder liggen vochtige tot natte graslanden die deels in extensief beheer zijn bij Staatsbosbeheer en deels in intensief beheer bij boeren. Ik heb voedselvluchten waargenomen van 200-300 m tussen het nest met jongen en het grasland in de polder.

De broedplaatskeuze van de Kramsvogels in het Zuidelijk Westerkwartier komt dus aardig overeen met de broedplaatskeuze die van elders bekend is. De broedplaatskeuze op overgangen in het landschap blijkt een functionele te zijn. In het drogere, besloten deel wordt gebroed; in het vochtige, open deel wordt het voedsel verzameld.

Nestplaatskeuze

De kolonie in Peebos was gevestigd in houtsingels. Op een hoogte van vier tot zes meter

maken de vogels een stevig, komvormig nest in de vork van een tak, meestal tegen de stam van de boom. Als nestboom kiezen ze elzen en essen. Beide soorten bomen komen talrijk voor in de houtsingels in Peebos. Opvallend is dat het beide boomsoorten zijn die vrij laat in het voorjaar vol in het blad staan. Eind april zitten de vogels al druk te broeden, terwijl de boomkronen nog zeer open zijn en de nesten dus weinig dekking hebben. Of dit aanleiding geeft tot relatief veel nestpredatie is mij onbekend. Het kan best zijn dat het doldrieste verjaaggedrag van de oudervogels afdoende is (de vogels zouden predatoren zelfs gericht met hun uitwerpselen weten te besmeuren!).

De onderlinge afstand tussen de nesten in de kolonie varieert van 10 tot 100 meter (tabel 2). Dit is wat ruimer dan wat de literatuur hierover meldt (5-30 m, Cramp 1988).

Overigens is de trouw van de soort aan zijn nestplaats omstreden (Cramp 1988, Haas 1982). Het voorkomen van de kolonie in Peebos duidt op een aanzienlijke trouw aan de broedplaats. De kolonie heeft tussen 1981 en 1994 weliswaar op drie verschillende plaatsen gezeten, maar die plaatsen liggen betrekkelijk dicht bij elkaar, namelijk op een onderlinge afstand van respectievelijk 500, 750 en 1250 m. In de jaren 1981 en 1982 en in de periode 1990-1994 bevond de kolonie zich jaarlijks in dezelfde houtsingels. Het lijkt aannemelijk dat dezelfde broedvogels (of hun nakomelingen) jaarlijks naar hetzelfde gebied terugkeerden.

Koloniegrootte

In de jaren dat er precieze aantallen bekend zijn van de kolonie in Peebos varieert de omvang van drie tot vijf nesten. Deze grootte strookt goed met de gemiddelde omvang van de kolonies in Zuid-Limburg in de periode 1975-1984 (2.4-4.4 paren) en met de gemiddelde koloniegrootte in Duitsland (4.5-4.9 paren, Bosselmann (1978) en Lübcke (1975) in: Hustings en Ganzevles (1984a). Uitschieters tot 25 paren, zoals in 1981 in Zuid-Limburg, hebben we in het ZWK helaas niet mogen beleven.

Waarom is de kolonie van Peebos plotseling verdwenen?

De vraag dringt zich op waarom het zo plotseling afgelopen is met de kolonie van Peebos. De kolonie leek in de periode 1989 - 1994 zo stabiel. De vraag heeft eigenlijk ook betrekking op de ontwikkeling in ander populaties in het land. Zo verdween bijvoorbeeld ook de populatie in de Zuid-Oostelijke Achterhoek in een tijdsbestek van ongeveer zeven jaar (maximaal zestig jaar rond 1990 en nul in 1997, Anonymus 1997). Vijf factoren zouden een rol kunnen spelen in de achteruitgang.

1. Vermindering van nestgelegenheid. Voor een rol van deze factor zijn geen aanwijzingen. De toestand van de houtsingels is gedurende de periode niet veranderd. Er zijn geen singels gekapt of ingrijpend gedund. Dus de nestgelegenheid is niet aanwijsbaar minder geworden;

2. Verslechtering van de voedselsituatie. Ik heb naar deze factor geen onderzoek verricht, maar ik zie geen aanleiding om te veronderstellen dat hij een rol van betekenis heeft gespeeld. De Kramsvogel heeft een ruime voedselkeuze. Hij eet in de broedperiode regenwormen en een keur aan insecten (Cramp 1988). In Peebos zoeken de vogels hun voedsel vooral in het grasland. Het beschikbare voedsel in grasland wordt sterk bepaald door het beheer. Intensief gebruikt grasland herbergt meestal meer regenwormen dan extensief grasland. En in extensief grasland huizen meer insecten in de vegetatie. De verhouding tussen intensief gebruikt grasland en extensief 'reservaatgrasland' in de omgeving van de kolonie is in de periode 1989-1994 iets verschoven naar een extensiever beheer, maar deze verschuiving vond slechts plaats op kleine schaal. Het is niet aannemelijk dat hij de voedselsituatie negatief heeft beïnvloed. Een aanwijzing daarvoor is dat ook in het laatste jaar (1994) de Kramsvogels van Peebos jongen hebben voortgebracht. Ik

weet echter niet hoe het broedsucces zich heeft ontwikkeld;

3. Verhuizing. Het is natuurlijk denkbaar dat de kolonie gewoon is verhuisd. Zo op het oog is de wijde omgeving van Peebos geschikt als broedgebied voor Kramsvogels. Peebos grenst in het westen aan het houtsingellandschap van de Noordelijke Friese Wouden en in het oosten liggen andere geschikt gebieden in het ZWK. Ondanks regelmatige bezoeken in zowel 1995 als 1996 zijn echter nergens in de nabije omgeving aanwijzingen voor broedende Kramsvogels gevonden (mond. med. F. Helmig, SBB Groningen; mond.med. L. Hemrica, Vogelmeldingsdienst BFVW) en de van oudsher bekende broedplaatsen in de Friese Wouden vertonen de laatste jaren eveneens een flinke achteruitgang. Dus ook deze factor lijkt niet in het spel.

De oorzaak van het verdwijnen lijkt dus niet in de kwaliteit van het broedgebied gezocht te moeten worden of in verhuizing naar elders in de regio. Twee andere verklaringen zijn nog denkbaar.

4. De ligging aan de rand van het broedareaal. Uit de biogeografie is bekend dat populaties aan de rand van het verspreidingsgebied sterke schommelingen kunnen vertonen. Het broedbiotoop of het klimaat in de periferie van de kerngebieden is wellicht niet optimaal. Mogelijk wordt deze periferie als eerste verlaten wanneer het de soort op alle fronten tegen zit en de totale populatieomvang afneemt. Mogelijk wordt optimaal biotoop in de Europese kerngebieden in zo'n situatie eerst benut. En misschien is kolonisatie van perifere gebieden mede afhankelijk van een jaarlijkse influx van jonge dieren, die ook tot staan komt wanneer het de soort in de kerngebieden minder voor de wind gaat. Een ondersteuning van deze hypothese vormt de afname van de broedpopulatie in Limburg en in de Famenne (Westelijke Ardennen). De populatie in Zuid-Limburg behoort rond 1990 tot de Centraaleuropese kernpopulatie (Hagemeyer & Blair 1997). Hierboven hebben we gezien hoe deze populatie de laatste jaren met 75% achteruit is gegaan. Ook de populatie in de Famenne maakt deel uit van de Centraaleuropese kernpopulatie en neemt vanaf 1980 in aantal af (Jacob & Paquay 1997, Anonymus 1996). Over recente populatieontwikkelingen elders in het Centraaleuropese kernge-

Tabel 2. Nestafstanden in kolonies van broedende Kramsvogels in Peebos

jaar	aantal nesten	afstand(m)
1989	3	10, 10
1993	5	15, 15, 30, 50
1994	2	25
	3	20, 100

bied (Zuid-Duitsland, Zwitserland) zijn uit de literatuur geen gegevens bekend (mond. med. F. Hustings, SOVON).

5. De mogelijk geringe trouw aan de broedplaats. Over de 'broedplaatsrouw' van de kramsvogel verschillen de inzichten. Cramp (1988) meldt studies die wijzen op een geringe trouw, vooral bij eerstejaars vogels. Maar bijvoorbeeld Haas (1982) geeft voorbeelden van zeer plaatsrouwe dieren. Ook de kolonie van Peebos lijkt bevolkt door behoorlijk plaatsrouwe vogels, maar een opportunistische broedplaatskeuze kan een verklaring vormen voor het plotselinge einde. De vogels van Peebos kunnen hun kolonie hebben ingeruild voor opengevallen broedlocaties in de Europese kerngebieden die door bijvoorbeeld een afnemende populatieomvang vrijkwamen. De Groningse vogels vinden die Europese kerngebieden misschien door na de winterperiode met soortgenoten mee te vliegen.

Literatuur

- Anonymus 1996. Waarnemingenrubriek Aves 33 (2): 117.
- Anonymus 1997. Districtnieuws, SOVON-Nieuws 10 (4): 3.
- Boekema EP Glas & JB Hulscher 1983. Vogels van Groningen. Wolters-Noordhoff, Groningen.
- Bosselmann J 1978. Erst besiedlung und Ausbreitung der Wacholderdrossel (*Turdus pilaris*) im Rheinland. Charadrius 14: 81-92.
- Brink André 1978. Een ogenblik in de wind. Anthos, Baarn.
- Cramp S (ed.) 1988. The Birds of the Western Palearctic. Vol. V. Oxford University Press, Oxford.
- Dijk AJ van, F Hustings, H Sierdsema & T Verstrael 1996a. SOVON Broedvogelverslag 1993. SOVON, Beek-Ubbergen.
- Dijk AJ van, F Hustings, H Sierdsema & T Verstrael 1996b. SOVON Broedvogelverslag 1994. SOVON, Beek-Ubbergen.
- Dijk AJ van & F Hustings 1996. Eerste resultaten zeldzame broedvogels 1996. SOVON-Nieuws 9 (4): 9-10.

- Haas V 1982. Beitrag zur Biologie und Ökologie der Wacholderdrossel (*Turdus pilaris*). Ökol. Vögel 4: 17-58.
- Hagemeijer EJ, M & MJ Blair 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. T & A D Poyser, London.
- Hustings F & W Ganzevles 1984a. Aantallen, verspreiding en broedbiologie van de Kramsvogel *Turdus pilaris* in Zuid-Limburg. Limosa 57 (2): 37-42.
- Hustings F & W Ganzevles 1984b. Late aankomst en sterke toename van Kramsvogels *Turdus pilaris* als broedvogel in Zuid-Limburg in 1984. Limosa 57 (4): 155-156.
- Jacob JP & M Paquay 1997. Oiseaux nicheurs de Famenne. Atlas de Lesse et Lomme. Aves et Région Wallonne.
- Lübcke W 1975. Zur Ökologie und Brutbiologie der Wacholderdrossel (*Turdus pilaris*). J Orn. 116: 281-196.
- Manen W van 1992. Broedvogels van boswachterij Selligen. SOVON, Beek-Ubbergen. Olthoff M 1996. De broedvogels van het Lauwersmeer in 1995. Natuurschool/SBB, Groningen.
- SOVON 1987. Atlas van de Nederlandse Vogels. SOVON, Arnhem.

Dankwoord

Ik dank de volgende personen voor informatie over broedgevallen van Kramsvogels in de provincie Groningen: Fred Helmig, Kees van Scharenburg, Henk Hut, Nico de Vries, Anneke Nieuwenhuis, Jan Glas, Emo Klunder, Ben Koks, Nico Boele en Loek Scholtens. En ik dank Arend van Dijk en Fred Hustings van SOVON voor informatie uit binnen- en buitenlandse literatuur.

Ernst Oosterveld
Topweer 7
9865 VD Opende